

Mücteba ALTINDAŞ (*)

KUR'AN'DA TOPLUMSAL DEĞİŞİM İLKELERİ ÜZERİNE BİR DENEME

Öz

Kur'an'da "kitap" kavramı ve bağlantılı olduğu diğer bazı kavramlar toplumsal yasaları ifade etmektedir. Kur'an, bu yasaları genelde kitap, özelde ise sünnetullah olarak kavramsallaştırmaktadır. Ayetlerde toplumsal değişme açıkça insan fiillerinin sonucu olarak sunulmaktadır. Bu nedenle toplumların yükseliş ve düşüşleriyle ilgili sürenin belirlenmesinde temel etken, bireylerin ortak davranışlarıdır. Zira Kur'an birçok yok oluş yasasını ortaya koymaktadır. Toplumların yaşam süresi veya yok olma zamanı toplumsal yasalara bağlıdır. Sosyal olaylar belli bir seyri izlemektedir. Bunun için toplumda karşılaşılan olumlu veya olumsuz olaylar başlangıç, gelişme ve sonuç zinciri içinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Kur'an toplumlar için mukadder bir yok oluşu savunan organizmacı tarih anlayışını reddetmektedir.

anahtar kelimeler

Toplumsal yasalar, toplumsal eylem, sünnetullah, determinizm.

abstract

An Essay on Social Change Codes in the Qur'an

The concept of book and some related concepts mean social codes in the Qur'an. Qur'an emphasizes these codes as the book in general and as the concept of sunnetullah specifically. Social changing is obviously offered as a result of human behavior in the verses. Because of this, main factor in the time determination related with social rising and collapse is human acts. Qur'an introduces very much collapse code. Social lifetime and period of disappearance are connected with social codes. Social affairs pursue a specific period. Positive and negative happening in society arise in the chain of reason and result. Therefore, Qur'an refuses understanding of fatalism about social life that defend determined lifetime.

keywords

Social code, social action, the book, sunnetullah, determinism.

Giriş

Kur'an'da "kitap" kavramı ve bağlantılı olduğu diğer bazı kavramlar toplumların uyacağı yasaları anlatmak için kullanılmaktadır. İnsanlık tarihinin inişli çıkışlı bir seyir izlemesinde insanın hür olması temel bir etkindir. İnsanın bu özelliği sayesinde tarihi olaylardaki hareketlilik, değişme, gelişme, iniş ve çıkışlar ortaya çıkmaktadır. İnsana özgürlük verilmemiş olsaydı insanlık hiçbir değişme, olumlu veya olumsuz bir hareketlilik göstermeksizin tekdüze belirlenmiş bir yöne gitmek durumunda kalırdı (Mutahhari, 1989: 63).¹

Varlık alanı Tabii ve Tarihi varlık alanı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarihi varlık alanına bu ismin verilmiş nedeni oluş ve gelişme halinde bulunan insan davranışlarından meydana gelmesidir (Mengüşoğlu, 1958:158). Zira insan grupları arasındaki ilişkiler, olup biten olaylar ve her çeşit insan eylemleri bir bütün olarak bu alanı oluşturmaktadır (Mengüşoğlu, 1958: 160). Kur'an'a kendi anlam bütünlüğü içerisinde bakıldığında tarihe hakim olan sosyolojik yasaların varlığı dikkati çekmektedir. İlahi iradenin koymuş olduğu bu yasalar, insan davranışının sınırını da belirlemektedir. Sosyal olaylarda, sosyal değişme ve çöküşlerde sorumlu olan insan toplumlarıdır. Bir toplumun tarihini ve zaman içindeki tavrını oradaki bireylerin davranışlarının toplamı belirlemektedir (Toynbee, 1975, 1: 169).

Bu yüzden toplumsal olayların akışı geliş güzel ve tesadüfi değildir. Ortada değişmez, sapsız ve işlerliğini yitirmez kesin kanunlar vardır. Varlık bütününe egemen olan kanunlar değişmez olup süreklilik arz etmektedir. Geçmişte

insanlığın yaşamış olduğu olaylar ilahi kanunların değişmezliğini ve sürekliliğini kanıtlamaktadır (Kutup, 1990, 6: 708).

Kur'an'da bu yasalardan bahsedilmesinin en önemli nedenlerinden biri, insanların bu yasaları öğrenip geçmiş toplumların yok oluşundan dersler çıkarmasını sağlamaktır. İlahi yasa evrensel olup tüm zamanlarda inanan-inanmayan ayrımı yapılmadan bütün toplumlar için geçerlidir. Bu yasada değişim ve dönüşüm olmayacağını ayetler çoğu kez ifade etmektedir (Enam-34, Enfal-38, Yunus-64, İsra-77, Fetih-23). Bu yasanın evrenselliği ve değişmezliği ilkesi tarihteki örnek olaylarla anlatılan yasaların önemini vurgulamakta, tarihin rastgele olaylar zincirinden ibaret olmadığını aksine konulan ilahi yasa ve kurallara göre işlediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra kimsenin hatırı için davranış tarzının değişmeyeceği ve tarihin işleyişinde nesnellik olduğu vurgulanmaktadır (Özsoy, 1999:161).

Allah'ın tarihsel seyre müdahale etmeyeceği fikri vurgulanırken kitap kavramı olduğu kadar "kelime" ve "kavl" terimlerinin yer aldığı ayetler de özellikle dikkat çekicidir. "Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı ayrılığa düştükleri konuda hemen aralarında hüküm verilirdi." (Yunus-19)² Değişmez tarih yasalarına baktığımızda ilahi iradenin tarih içindeki değişmez tavrı dikkati çekmektedir. Bu değişmez tavrın çeşitli örneklerinin tarih yasaları olarak sunulması ilahi davranış tarzını ortaya koymaktadır (Özsoy, 1999:182; 2004:17). Ayetlerin, "Rabbın kendisine merhametli olmayı yazdı." (Enam-12, 54) gibi ifadeleri hep bu kanuniyeti ifade etmektedir. Bu kanunlar ise ilahi iradeyi vurgulamaktadır.

1. Kitap ve Sünnetullah İlişkisi

Toplumsal kitap, yani toplumsal alan için geçerli olan yasalar bütünü Kur'an sünnetullah kavramıyla ifade etmektedir. Kur'an'da sünnetullah kavramının sosyolojik ve tarihsel bir içeriğinin olduğu, toplumların yok oluş nedenlerinin bu kavram içinde yer aldığı görülür (Ünal, 1986:567). Bu kavram ile ilgili ayetler bağlamları içerisinde incelendiğinde bir çok ayette olumsuz anlamda, yani toplumların yok oluşları veya cezaya uğramaları ile ilgili olarak kullanılmaktadır: "Gerçek şu ki sizden önce nice yaşam biçimleri gelip geçmiştir. Bundan dolayı yeryüzünde gezip dolaşın da yalanlayanların uğradıkları sonuç nasıl oldu bir görün." (Ali İmran-137)³

İnsan toplumları, temeli ahlak esaslarına dayanan belli kurallara göre medeniyetler kurmaktadır. Bu kurallara Kur'an, Allah'ın sünneti, değiştirilemeyen insanlık kanun ve uygulamaları demektir. Toplumlara uygulanan yasa budur (Fazlur Rahman, 1987:131). Çünkü ilahi sünnete göre insan başı boş bırakılmamış ve tarih kötüyü karşı iyinin, yanlışla karşı doğrunun yanında yer alacak şekilde kurulmuştur. Tarihe böyle bir yasa konulmuştur. Dolayısıyla bu durum

ilahi yasaların evrenselliğine aykırı değildir. Yaratıcı sünneti gereği taraf olmakla birlikte tarih, kendi işleyişinde tarafsızdır, hiç kimseye, hiçbir topluma ayrıcalık tanınmaz (Ali İmran-122, 126, 140, Tevbe, 25-26). Kur'an'a göre Yaratıcı, milletlerin yükseliş, düşüş ve çöküşlerini idare eden bir takım yasa ve hükümler koymuş olup bunları yürütmektedir (Fazlur Rahman, 1987:138).

Bu bağlamda Kur'an, sünnetullah ile ilgili ayetler çerçevesinde belirli bir tarihsel sürece göre toplumların yükseliş, düşüş ve çöküşlerini yönlendiren ortak kuralların olduğunu belirtmektedir. Toplumsal yaşama biçimleri, medeniyetlerin doğuşu, yükselişi ve yıkılışı gibi olgular sünnet kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Kur'an tarihi sürece yayılmış, tarihsel ve toplumsal değişmeyi yönlendiren ilişkiler bütünü sünnetullah ifadesi ile kavramlaştırmaktadır (Özsoy, 1999:180; Okumuş, 1995:81). Bu kavram tarih içerisinde insanın başıboş bırakılmadığını ve her davranışının bir değişimle sonuçlandığını vurgulamaktadır. Takdir ve insanın hürriyeti gibi konular da dikkate alındığında yasalar çerçevesinde tanımlanmış tarih, kötünün karşısında iyiden, yanlışın karşısında doğrudan yana olan seçmeci bir özellik taşımaktadır (Bakara-153, Maide-13,93, Tevbe-47).

Kur'an'da fizik yasaları gibi tarih yasalarının da değişmezliği vurgulanarak bunlara ilahi davranış biçimi denilmektedir. Ancak bu iki yasa arasında önemli bir fark söz konusudur. Bu yasaların ilkinde Allah-tabiat ilişkisi söz konusu olup bu kanunların konusu hürriyeti olmayan tabiattır. İkinci tür yasalarda ise Allah-insan ilişkisi söz konusudur. Bu kanunların konusu olan insan ise hür irade sahibi olup hürriyeti ölçüsünde sorumluluğu olan bir varlıktır (Özsoy,1999:180).

Yaratıcı'nın dilediğini yapma gücüne mutlak manada sahip olarak her an bir işte olması ve tarih içerisindeki tavrını değiştirmemesi, O'nun kurduğu nizamı kararlılıkla devam ettirmekte olduğunu göstermektedir. Zira bu nizamın böyle işlenmesini ilahi irade istemiş ve değiştirmeyeceğini vaat etmiştir. Kur'an'a göre Yaratıcı'nın bizzat olayların içerisinde faal bir güce sahip olmasının anlamı kanunları vasıtasıyla nizamı devam ettirmesi demektir (Rahman-29). Öyleyse toplumsal hayatın işleyişinde toplumsal yasalar söz konusudur. Bu husus şu ifade tarzıyla vurgulanmaktadır: "Biz, kendisi için bilinen bir kitap⁴ olmaksızın hiç bir ülkeyi yıkıma uğratmadık." (Hicr-4) "Allah bir toplumun kötülüğünü isteyince artık onun önüne geçilmez." (Rad-11) Yaratıcı'nın bir toplumun kötülüğünü irade etmesi Yüce Allah'ın mutlak gücünü ifade etmektedir. Genelde kitap, özelde ise sünnetullah olarak kavramlaşan toplumsal yasalar ilahi iradeden kaynaklanmaktadır.

2. Toplumsal Değişimin Temel Dinamikleri

Değişimin meydana gelişinde sebep sonuç ilişkileri önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle değişimle ilgili yasalar, toplum bireylerinin öncelikle ken-

di kendilerini değiştirme şartıyla yürürlüğe girmekte ve cebriyeci bir anlayışa izin vermemektedir. Allah kendi geleceklerini şekillendirebilme konusunda bireylere bu değişim gücünü vermiştir. İnsanlar yaşadıkları ve karşılaştıkları durumları, önceden işlemiş oldukları fiillerinin sonucu olarak bilmelidirler. İnsanların kendilerine ettikleri zulümler kendilerinden sonraki nesillerin de kaderini belirlemektedir (Said, 1998:172; Çelik, 1996:93).

Tarihte nedensel faktörler işlemekte olup ahlaki davranış alanında sebep sonuç zinciri etkindir. Ayetlerin sıklıkla bu nedenselliği vurgulaması toplumsal kanunlardaki determinizm anlayışını ortaya koymaktadır. “Bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.” (Rad-11, Enfal-53). Bu ayet insanın dikkatini nedensellik yasasına çekmektedir. Bu yüzden sebep sonuç zinciri ardından gelen yeni eylem dizileri, yeni kararlarla tersine çevrilebilmektedir (Sıddiki, 1978:207). Toplumun şahsiyet, düşünce ve niyetlerini olumsuz anlamda değiştirmesi ilahi değişime neden olmaktadır. Psikolojik değişim, sosyal ve siyasi değişimi getirmektedir. Ayetteki enfüs kavramı şahsiyet, kişilik ve karakter anlamlarına gelmektedir. Her toplum kendi kültürünü oluştururken bireylerine bir kimlik kazandırır. Bu kimliği değiştirmeye kalktıkları an toplumların kimliği de buna bağlı olarak değişmektedir (Bayraklı, 2001, 10:43-44).

Toplum, nimete sebep olan fitrat, ahlak ve güzel davranışlarını değiştirmeye kadar Allah'ın o nimeti değiştirmesi ilahi adetlerden değildir. İlahi adet, kişisel sebeplere dayalı olarak verdiği nimetin değişmesini yine kişisel huy ve davranışların değişmesi sebebine bağlamıştır. İnsani değişim neden, ilahi değişim ise sonuçtur. İlahi değişim bu yasanın kendisidir. İnsanın sorumluluğu da buna dayanır. Değişimin yönünün belirlenmesi insana bırakılmıştır. Bu noktada bütün tercih, sorumluluk ve risk insanın eylemlerindedir. Bir kimsenin kendi fitratına aykırı davranması, yasa gereğince elindeki nimetin değişmesine sebep olmaktadır (Elmalılı, 1986, 4:243).⁵ Şu halde burada değişimin öznel boyutundan bahsedilmektedir. Olumsuz yönde psikolojik ve zihinsel değişim, beraberinde bir çok kötü eylemi de getirecek ve sonuçta toplumu helake götürecektir (Okumuş, 1995:91).

Fitrat, gerçeğe yönelme yeteneğidir. Bu yetenek kendisine seçme şansını tanıdığı zaman fitrata gerçeği seçtirir. Allah, nefislerinde olanı değiştirmeleri halinde bir toplumun durumunu kendi deterministik yasası gereği değiştirecektir. “Öncekilere uygulanan yasaı görmezler mi? Sen Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın.” (Fâtır-43) Burada dikkat edilirse şartlı önermenin şart kısmı olan kendi nefislerinde olanı değiştirmedikçe kısmı insana bırakılmıştır. Dolayısıyla kanun, insanın geliştirdiği tavra göre gerçekleşmekte ve kesin önermeler şeklinde ifade edilmektedir (Araf-34, Yunus-49, Hicr-4,5). İnsanlık burada görüldüğü gibi toplumsal yasanın şart kısmını işlemekte ve kaçınılmaz sonucu

hazırlamaktadır. İnsanın bu konumu onun sürekli uyanık olmasını gerekli kılmakta ve ona görevini hatırlatmaktadır.

Sosyal kanunlar, insan iradesinin rol oynadığı eylemlerin sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır (Sezen, 2004:58).⁶ Burada determinist bir yasa olarak kötünün iyi, batılın hak karşısında kalıcı olmadığı ilkesi ortaya çıkmaktadır. Kur'an tarihte olaylar arasındaki determinist ilişkilere dikkat çekmekle kalmayıp bu determinasyonu yasaların değişmezliği ilkesiyle desteklemektedir. Bununla birlikte olayların akışı için önceden belirlenmiş bir seyir anlayışına yer vermemiştir. Sosyal değişim için gerekli şartlar oluştuğunda değişmez ilahi yasa devreye girmektedir (Enfal- 53, Rad- 11).⁷ Tarihi yasalar şartlı önermeler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Burada insan iradesi şartlı önermenin şartını oluşturmaktadır (Rad-11; Sadr, 1996:108).

Tarihsel ve toplumsal değişimde sürekli ve kalıcı sünnetlerin olması ilahi iradenin rastlantıya yer vermediğini ortaya koymaktadır. Tarihin akışı, toplum ve insanda var olan yasalara göre işlemektedir. Tarihi süreci yönlendiren sünnetlere göre her türlü değişim, insanların iradesi, tutum ve davranışlarına dayalı olarak meydana gelmektedir. İlahi kader, toplumun değişiminin ancak toplumun özünün ahlaki olarak değişimine bağlı olarak gerçekleşen bir yasa olarak ifade edilmektedir (Siddiki, 1978:119). Bu nedenle toplumsal sürecin işleyişinde yasaların değişmezliği, ilahi adaletin bir güven unsuru olarak sıklıkla vurgulanmaktadır.

İlahi irade insanlık için değerli olanı korumak, onun dışında kalanların yok olmasına izin vermek eğiliminde olması dolayısıyla seçmecidir. Bu nedenle tarihsel süreç içerisinde işleyen toplumsal yasalar, ahlaki anlamda iyi olandan yana tavır sergilemektedir (Siddiki, 1990:21). Ayet açıkça bu noktayı vurgulamaktadır: “Andolsun ki biz Tevratın sonra Zeburda, yeryüzüne mutlaka salih kulların mirasçı olacaktır, hükmünü yazdık.” (Enbiya-105)⁸ Ayetin ifade ettiği yasanın Zebur'da da olduğu hatırlatılmaktadır.⁹

Görülüyor ki adalet, dürüstlük, zulüm ve kötülükten uzak durma gibi bir çok nitelik ayetin ifade ettiği ilahi sünnetin işleyiş sebeplerini oluşturmaktadır (Meraği, 1946, 7:113). Yeryüzünde hangi din ve düşünceden olursa olsun hayat sürecek olan kimseler, ancak yeryüzünü ıslah ederek imar edenler olacaktır.¹⁰ Tarihte olumsuz eylemleri yüzünden birçok toplumun helak edilerek yerine başka toplumların getirildiğini ayetler ifade etmektedir (Enam-6, Enbiya-11). Nuh toplumunun yok edilmesinden sonra Hud'un toplumu Ad'ın (Araf-69), Ad'den sonra Semud'un (Müminun-31), Semud'dan sonra da diğer toplumların getirildiğinden bahsedilmektedir (Tevbe-70, Hud-95, İbrahim-9, Furkan-38). Kur'an toplumların bu geçmiş medeniyetlerin başına gelenlerden ders almalarını istemekte ve bir medeniyetin yerine bir başkasının getirilmesini de bir ilkeye bağlamaktadır (Yunus-14).

Ayetler çoğu zaman ahlaki olarak bozulmuş bir toplumun yerine yenisini getirileceğini ifade ederken bunun hangi yasalar uyarınca gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. “Kendilerinden sonra gelenler kötü örnek oldukları için her toplum cehenneme girdikçe yoldaşını, kendinden önce gelen toplumu lanetler.” (Araf-38), “Böylece tamamen yeni bir nesil yarattık” (Enam-6) ve “yeryüzünün varisleri olarak yeni ve daha layık toplum getirdik” (Enbiya-105, Ahzab-27, Kasas-5, Araf-128, Zümer-74)¹¹ ifadeleri sık sık tekrarlanmaktadır.

Bu ayetlerde ilahi iradenin toplumlara belli ilkelerle davrandığı ifade edilmektedir. Bu ilkeler sisteminde ise nedenler ve sonuçlar birbirine bağlı bulunmakta ve bu çağlar boyunca değişmemektedir. İlahi iradenin her zaman elçilerin ve inananların safında olduğu “Kafirler sizinle savaşıyorlardı geriye döneceklerdi. Sonra bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardı.” (Fetih-22) ayetinde bildirildikten sonra bunun öteden beri uygulanan bir yasa olduğu (Fetih-23) dile getirilmektedir. Bu yüzden ilahi irade iyi olanın üstün olacağı ilkesini kararlaştırmıştır. “Allah, “Ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz!” diye yazmıştır. Allah çok güçlüdür, Azîz’dir.” (Mücadele-21)

Aynı ilke, kelime kavramının geçtiği ayetlerde de tekrar edilmektedir. “Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir: Onlara mutlaka yardım edilecektir. Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir.” (Saffat, 171-173) Bu tür ayetlerde sıklıkla kullanılan “kelime” veya “kelimât” kavramları, ezelde toplumlar için ilahi sünnet tarafından belirlenen ilkeler anlamına gelmektedir (İbn-i Aşur, trsz, 7:202). Her seferinde ilahi irade olaylara müdahale edip akışı inananların lehine çevirmemektedir. İlahi irade tarihin kanunlarını koyarken iyi ve yararlı olana ilerleme şansı vermiş, kötü ve zararlı olan ise yok olmaya mahkum edilmiştir (Özsoy, 1999:164).

Bu yüzden Kur'an toplumların belirli bir tarihi sürece göre yükseliş ve düşüşlerini yönlendiren ortak kurallara sahip olduklarına değinmektedir. Bu bağlamda kullanılan ortak kader ve toplumsal akıbet gibi kavramlar, toplumları yönlendiren mutlak ve belirli kuralların bulunduğu işaret etmektedir. Yapılan davranışlara bağlı olarak İsrailoğulları için şu hüküm anlatılmaktadır:

“Kitapta israiloğullarına şu hükmü verdik: Siz o ülkede iki kere bozgunculuk yapacak ve büyük bir yükselişle yükseleceksiniz. Birincinin zamanı gelince üzerinize güçlü kullarımızı gönderdik, evlerin arasına girip sizi araştırdılar. Bu yapılması gereken bir vaad idi. İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük ederseniz o da kendi aleyhinizedir. Sonuncunun zamanı gelince öyle kullar göndeririz ki yüzlerinizi kötü duruma soksunlar ve ilk kez girdikleri gibi yine Mescide girsinler ve ele geçirdiklerini mahvetsinler. Belki Rabbiniz size acır, ama siz dönerseniz biz de döneriz.” (İsra, 4-8)¹²

Razi ayeti konu bütünlüğünden uzak olarak ilahi ilim açısından ele aldığından İsrailoğulları için bu durumun değişmez bir kader olduğunu ifade etmekte-

dir. Onun düşüncesine göre bu toplumsal süreç kitapta yazılı olduğu için sonuç mutlaka gerçekleşecektir (Razi, 1995, 14:404). Halbuki son ayetteki siz dönerseniz biz de döneriz, ifadesi bireylerden değil, tamamen İsrailoğullarından yani toplumdan bahsetmektedir. İlahi sünnetin tüm toplumlar için geçerli olduğuna işaret ederek şartlı bir kuralı ortaya koymaktadır. Zira bu tür ifadeler şart ile sonuç arasındaki belirlenmiş ilişkiye vurgu yapmaktadır (Sadr, 1996:101).

Hız. Musa kendilerine verilen nimetleri hatırlattıktan sonra İsrailoğullarına kutsal topraklara girmelerini emretmiş, onlarda bir takım bahaneler ileri sürerek girmeyi reddetmişlerdi. Bu isteği reddetmeleri sonucu Yüce Yaratıcı kırk yıl boyunca bu topraklara girmeyi onlara yasaklamıştı. (Maide, 20-26) “Ey kavmim, Allah’ın sizin için yazmış olduğu kutsal topraklara girin fakat arkanıza dönmeyin, yoksa kaybedenlerden olursunuz.” (Maide-21)¹³ Ayetteki “sizin için yazdığı” ifadesi onların itaatkar olma şartına bağlanmıştır. Şart yerine gelmeyince şarta bağlanan şey de gerçekleşmemiştir (Razi, 1995, 9:16; Halebi, 1993, 3:438).

Genel helak yasasını kitap olarak ifade eden ayet, her şeyi ilahi iradenin yarattığı alem için koyduğu değişmez yasalara bağlı kılmaktadır. “Kıyamet gününden önce yok etmeyeceğimiz veya çetin bir azaba uğratmayacağımız hiçbir kasaba yoktur. Bu Kitap’ta yazılıdır.” (İsra-58)¹⁴ Ayet, bütün insanların insani özelliğinin gerektirdiği kanuna bağlı olarak hayat süreceğini vurgulamaktadır. Buna göre herkes kanun gereği insan olma özelliğinden dolayı mutlaka yaşamını sonlandıracaktır (Maturidi, 2005, 8:303). Toplumlar, ilahi sünnete göre ya varlıklarını devam ettirmekte ya da yok olup gitmektedirler. Bu yüzden bu hüküm her şeyin bir gün yok olacağına dair ilahi sünneti ifade ettiği için bütün toplumlar için geçerlidir (İbn-i Aşur, trsz, 15:141). Allah’ın günahkarlar üzerine sıkıntı veya felaketler göndermesi ifadesi insan hayatının ve özellikle de toplumların ortak hayatının uzun vadede bağlı olduğu sebep sonuç yasalarını işaret için kullanılan mecazi bir ifadedir (Esed, 2002:521).

Sosyal olaylar birdenbire değil belli bir seyri izlemektedir. Bunun için toplumda karşılaşılan olumlu veya olumsuz olaylar başlangıç, gelişme ve sonuç zinciri içinde ortaya çıkmaktadır. Helak olayı da belli bir sürecin sonucudur.¹⁵ Kur’an’da olumsuz davranışlar sergileyen toplumların birdenbire yok edilmediğinin belirtilmesi de bu sosyal sürecin işleyişini ortaya koymaktadır (Araf-182). Kur’an diliyle süre verme veya erteleme olarak ifade edilen bu süreç, rastgele ve kurlsız işlememektedir. Bu tür ifadelerde azabın hemen gerçekleşmesini isteyenler için bir uyarı vardır. Zira helakin belli şartları bulunmakta ve şartlarına göre zamanı belli olmaktadır (Herevi, 2008, 15:18). Bu tür ayetler insanın kendi davranışları sonucunda azaba sürüklendiğini anlatmakta ve sosyo-psikolojik bir kuramı dile getirmektedir (Ateş, 1998, 10: 22).¹⁶

Ayetlere bakıldığında toplumsal yasaların ilahi irade olarak vurgulanması oldukça dikkat çekicidir. Bu yüzden bu ifade tarzı gözden kaçırılmamalıdır. Bu

bağlamda toplumsal yasaların işlerliği konusunda yanlış anlaşılan bir diğer ayet de İsra 16 ayetidir. “Bir ülkeyi yok etmek istediğimizde oranın seçkin kesimine emrederiz, onlar da orada yoldan çıkarlar. Artık orası hakkında söz gerçekleşmiş olur ve o ülkeyi darmadağın ederiz.”¹⁷ Bu durum bir toplumun yıkım zamanının yaklaştığını gösteren belirtilerdir. Bu ayette, Yaratıcı’nın hiçbir ülkeyi suçsuz yere helak etmeyeceği şeklindeki yasası(Hud- 117, İsra-15) söz konusudur. Zira ilahi irade insanların helakini değil, kendi iradeleri ile seçecekleri helak sebeplerini irade etmektedir (Maturidi, 2005, 8:245). Bu nedenle burada bir toplumun helakinde azgınlık ve haksızlık yapan toplumun ileri gelen şımarık ve zengin kesiminin oynadığı role işaret edilmektedir. Böyle tipler üreten bir toplumda bunların sayısının artması demek adaletin yerini zulüm, düzenin yerini kargaşa olarak düzenin bozulması anlamına gelir.¹⁸

Görüleceği gibi Kur'an'da “erâde” fiili ilahi irade için söz konusu olduğunda kanuniyetle ilişkilidir. Yaratıcı’nın tarih alanına ilişkin iradesi tarih kanununu belirler. Kur'an'ın tarihle ilgili olarak kullandığı “kavl” ve “kelime” kavramları (Yunus-19, Hud-110, Taha-129, Fussilet-45, Şura-14, Enam-34, Müminun-27) da bu iradenin Yaratıcı tarafından sözlü ifadesini tasvir etmektedir. Sık sık bu kelimelerle anlatılan tarih yasası, burada ilahi irade olarak anlatılmıştır. Dolaşısıyla ayette yer alan, bir ülkeyi yok etmek istediğimizde ifadesini, ülkelerin yok olmasıyla ilgili koyduğumuz yasa şudur, şeklinde anlamak gerekir.¹⁹ Zira Kur'an her milletin kendi elleriyle kazandıklarının karşılığını alacağı uyarısında bulunmaktadır (Nisa-147, Hud-117, Enam-131, Yunus-13). İlahi irade milletlerin yükselme ve düşmelerini idare eden kanunlarla icraat etmekten başka bir şey yapmamaktadır (Fazlur Rahman, 1987:147).

Bu tür ayetlerde toplumsal bir yasadan söz edilmekte olup insanın bu yasalara uygun davranarak dikkatli olması istenmektedir. Bu yüzden insan bu konuda başıboş bırakılmamış ve peygamberlerin sunduğu ilahi mesajla desteklenmiştir. Yaratıcı’nın helak etmek istemesi hiçbir neden olmaksızın bir toplumu yok etmek istemesi anlamına gelmez. Bu bir toplumun olumsuz eylemleriyle bunu hak ettiğini gösteren bir ifadedir. Yoksa buradaki emir, zorlama değil kanuniyeti ifade eder. Aynı anlam değişim ayetinin sonunda da ifade edilmektedir. “Allah bir kavim için kötülük diledi mi artık onun önüne geçilmez ve o kavim için Allah’tan başka hiçbir himayeci yoktur.” (Rad-11, Enfal-53) İnsanın fıtratı bozulunca seçme hürriyeti ve gücünü artık daha fazla elinde tutamaz. İnsanın bu hale gelişi ise sadece kendi yaptıklarının bir sonucudur, yoksa işin başında ona Allah bunu yazmamıştır.²⁰

Bu tür yasalara en çok tartışılan konulardan biri olan ecel ayetleri de örnek gösterilebilir: “Her ümmetin bir eceli vardır. Süreleri dolunca ne bir an geri ne de bir an ileri alınırlar.” (Araf-34, Yunus-49, Hicr-4, Müminun-43) Kur'an'ın bütünlüğü gözdardı edilecek olursa bu gibi ifadelerden tam anlamıyla fatalist bir

anlayış çıkacaktır. Her toplumun önceden belirlenmiş bir hayat süresi vardır ve bu süre dolduğunda o toplumu oluşturan insanlar ne yaparlarsa yapsınlar toplum yok olur. Ancak konuyla ilgili diğer pasajları bir arada düşündüğümüzde bu tür ifadelerde şartlı önermeler halinde sunulan bir çok yok oluş yasasının işleyişindeki kesinlik vurgulanmaktadır (Özsoy, 1999:171). Zira Kur'an birçok yok oluş yasasını ortaya koymaktadır. Toplamların yaşam süresi veya yok olma zamanı toplumsal yasalara bağıdır. Ancak bu yasalar mucizelerle desteklenmiş peygamberlerin gönderildiği toplumlarla peygamber gönderilmeyen toplumlar arasında farklılık göstermektedir. "Hiçbir kasaba halkını kendilerine öğüt veren uyarıcılar olmadan yok etmedik. Biz zalim değiliz." (Şuara/208-209), "Biz peygamber göndermedikçe hiçbir topluma azap edecek değiliz." (İsra-15)

Her ümmetin bir ecelinin olması ifadesi, sosyolojik bir süreci anlatmaktadır. Bu noktaya gelmeden önce, ecelin öne alınması veya geriye bırakılması söz konusu değildir. Bu sürecin seyrini belirleyen toplumun bizzat kendisidir. Ecel ise yasa gereği belirlenen sürenin sonu olduğu için, ecel çizgisine gelip dayanan toplum için artık geriye dönüş imkansızdır. Her toplumun bazı şartların gerçekleşmesine bağılı olarak ortaya çıkan bir eceli vardır (Merağı, 1946, 11:117). Sosyal olayların meydana çıkışı bir süreç gerektirmektedir. Bu süreç tamamlanmadan olayın ortaya çıkışı veya süreç bittikten sonra olayın geri alınması söz konusu olamaz. Toplamların ömür süreleriyle ilgili olarak her toplumun belli bir zamanla belirlenmiş bir eceli veya belli bir süre ile tesbit edilmiş bir ömrü olduğu hükmü çıkarılamaz. Çünkü diğer ayetlerde toplumların ecellerinin bağılı olduğu faktörler açıkça ortaya konmuştur. Bunlardan biri de ıslah faktörüdür. "Rabbın kasabaların halkı ıslah olmuşken, haksız yere onları yok etmez." (Hud-117). Buna göre bir toplum inkarcı olsa bile helake götürücü sebeplerden kaçındığı sürece tarih sahnesinden silinip gitmeyecektir.

Toplamların ömür sürelerinin dolmasından, yalnızca o toplumun helak edilmesi ve tarih sahnesinden silinmesi anlaşılmamalıdır. Örneklerde görüleceği gibi medeniyetin yıkılışı, bir toplumun bütünüyle yok olması şeklinde olabileceği gibi, toplumun yaşanan dünyada hakimiyetini kaybetmesi, kendi kültür değerlerine yabancılaşarak başka bir medeniyetin etkisi altına girmesi şeklinde de olabilir (Mengüşoğlu, 1978:129). Burada toplum fertlerini değil, medeniyetini kaybetmiş ve olayların akışına yön verme yetkisini, bilim ve tekniğe katkıda bulunma görevini başkalarına devretmiştir. Böyle bir toplum hayatın her alanında üretici olmaktan çıkarak, tüketici konumuna düşmüş ve bunun bir sonucu olarak, sosyal, ekonomik ve bilimsel alanda üretici olan toplumların egemenliğine girmiştir. Bu nedenle kendi sonunu hazırlayan bütün etkinlik alanlarını kaybederek ömürlerine son veren toplumun bizzat kendisi olmaktadır (Pazarbaşı, 1996:199; Said, 1998:37). Bu yüzden toplumların yükseliş ve düşüşleriyle ilgili sürenin belirlenmesinde temel etken, bireylerin ortak davranışlarıdır.

Her ümmetin bir eceli vardır yasa, yıl, ay, gün şeklinde sınırlanmış bir zaman sonunda derhal sırası gelmiş bir toplumun yok edilmesi anlamına gelmez. Bu toplumdaki bireylerin davranışlarının bir ahlaki sınırının olduğunu gösterir. Ancak bu sınır aşıldıca o toplum için zaman bitmiştir (Mevdudi, 1986, 2:29). Dolayısıyla her toplum yasa gereği doğal sürecini yaşamakta ve yasa gereği olumsuz yöndeki değişim toplumun sonunu hazırlamaktadır. “Biz kendisi için bilinen bir kitap olmaksızın hiçbir ülkeyi yıkıma uğratmadık. Hiçbir ümmet eceli ne öne alabilir ne de erteleyebilir.” (Hicr-4, 5)²¹ ayeti de bu yasanın şartlarını ortaya koymaktadır. Tarih sahnesinde çeşitli felaket ve afetlerle yok edilen ülkelerin hiç birisi rastgele değil, helak yasaları gereğince yok edilmişlerdir.²² Bu yasalar Kur'an diliyle kitap olarak kavramlaştırılmıştır. Bu nedenle Kur'an toplumlar için mukadder bir yok oluşu savunan organizmacı tarih anlayışını reddetmektedir.²³

Allah'ın inanan kullarına yardım etmesi evrensel yasalarını değiştirmesi anlamına gelmez. İlahi irade yarattığı düzendeki hikmetini ve sünnetini iptal etmez. İlahi yardım yine ilahi yasalar doğrultusunda gerçekleşir. İnsanlar yardım ve zaferin gerçekleşmesi için yapılması gereken yasalara sarılırlarsa başarıya ulaşırlar. Yoksa yardım beklemek bir sonuç vermeyecektir. Onun için müminleri savunmayı söz veren Yüce Yaratıcı, yardımının kesin olarak gerçekleşmesini onların yardım ve çalışmalarına bağlamıştır (Elmalılı, 1986, 5:493). İnsanın yardıma muhtaç olarak talepte bulunması sünnete uygun bir sürece girmesiyle mümkün olmaktadır. Bu yüzden ilahi yardımlar, insanın içinde yer aldığı şartlar ve konumlarla organik bir bağ içindedir (Çelik, 1996:85).

Öyle anlaşıyor ki insan içinde yaşadığı toplumun kaderini belirlemede güç sahibi kılınmış ve tarih onun eline teslim edilmiştir. Bu nedenle toplumsal çözölmeyi hazırlayan etkenlerin geneli Kur'an dilinde zulüm kavramıyla ifade edilmiş ve insanın bundaki rolüne özellikle dikkat çekilmiştir. Böylece Kur'an, birçok geçmiş toplumun çöküş ve yükselişine dikkat çekerek genel ilkeleri ortaya koymaktadır. Ayetlerin vurguladığı ve bu yüzden elçilerin gönderilme nedeni toplumların değişmesidir. Bu yüzden Kur'an ısrarla öncekilerin göz ardı ettiği yasalara bakılması ve yanlışların düzeltilmesi gerektiği üzerinde durur. Toplumlar bu yasaların temel planı üzerinde yükselmekte ve çökmektedirler. İnsana düşen ise bu yasalara uygun davranmaktır.

Sonuç

Kur'an, genelde kitap, özelde ise sünnet olarak kavramsallaştırdığı ve toplumlar için geçerli olan yasaların varlığına dikkatimizi çekmektedir. Kur'an'ın tarih anlayışı, aynı zamanda insan tabiatının anlaşılması üzerine kurulmuştur. Tarihte geçerli olan yasaları tanımak, gerçekte insanı tanımak demektir. Çünkü insan tabiatının olumlu ve olumsuz yönleri, çökmekte ve yükselmekte olan

toplumların tarihinde kendini açıkça göstermektedir. Kuran, gerek çöküş sürecini başlatan ve gerekse yükselişi sağlayan temel toplumsal ilkeleri, tarihten seçtiği örneklerin içinde açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'an'a göre şartlı önerme şeklinde ifade edilen bir tarih yasasında sonucu belirleyen faktör, şartın gerçekleşmesinde söz sahibi olan insandır. Ayetlerde toplumsal değişme açıkça insan fiillerinin sonucu olarak sunulmaktadır. Bu demektir ki beşeri bir pay olmaksızın herhangi bir tarih yasasının işlemesi mümkün değildir. İnsanlık tecrübe edildiği gibi toplumsal yasanın şart kısmını işlemekte ve kaçınılmaz sonucu hazırlamaktadır. İnsanın bu konumu onun sürekli uyanık olmasını gerekli kılmakta ve ona görevini hatırlatmaktadır.

Tarihsel ve toplumsal değişimde sürekli ve kalıcı sünnetlerin olması ilahi iradenin rastlantı ve tesadüfe yer vermediğini ortaya koymaktadır. Hiçbir şey kör bir iradenin eline bırakılmamıştır. Tarihin akışı, toplum ve insanda var olan yasalara göre işlemektedir. Tarihi süreci yönlendiren sünnetlere göre her türlü değişim, insanların iradesi, tutum ve davranışlarına dayalı olarak meydana gelmektedir. Sosyal olayların meydana çıkışı bir süreç gerektirmektedir. Bu yasalar Kur'an diliyle kitap olarak kavramlaştırılmıştır. Bu nedenle Kur'an toplumlar için mukadder bir yok oluşu savunan organizmacı tarih anlayışını reddetmektedir.

Yaratıcının insanlarla ilgili yapacağı tasarrufların, yine insanın davranışlarıyla bağlantılı olarak meydana gelmesi ilahi irade ve yasa gereğidir. İnsanların bu yasaya uygun olarak yapacakları işler kendi sonlarının bir tür belirleyicisi olmaktadır. Öte yandan insanoğluna bu ağır sorumluluğun yüklenmiş olması insanın değerine de işarettir. Bu nedenle toplumların yükseliş ve düşüşleriyle ilgili sürenin belirlenmesinde temel etken, bireylerin ortak davranışlarıdır. Zira Kur'an birçok yok oluş yasasını ortaya koymaktadır. Toplumların yaşam süreci veya yok olma zamanı toplumsal yasalara bağlıdır. Sosyal olaylar birdenbire değil belli bir seyri izlemektedir. Bunun için toplumda karşılaşılan olumlu veya olumsuz olaylar başlangıç, gelişme ve sonuç zinciri içinde ortaya çıkmaktadır.

Yeni medeniyetler ve toplumlar kendilerinden önceki toplumların sonlarını çok iyi öğrenip ders almalıdır. Aksi halde onlar da aynı sonuca uğrayacaktır. Zira ilahi kanun hiçbir millet için değişmez. Bu Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu ilkelerden birisidir. Onun için de insanları devamlı yeryüzünde seyahat ederek öncekilerin sonunu görmeye teşvik etmektedir.

Notlar

(*) Dr., e-mail: mucteba75@hotmail.com

- 1 Hürriyet bir yaşantı halidir ve içeriğinde seçme ve eylem gibi iki önemli unsur bulunmakta ve seçimsiz hürriyet olmamaktadır. Seçimimizi belirleyen zorunlu bir ilişki bulunmamakta ve seçimlerimizde rol oynayan unsur da irade olmaktadır. (Öner, 1982:13) İnsan irade ve seçme gücü olan sorumlu bir varlıktır. İnsanın zihni ve iradesi hürdür. İnsanın içinde yer aldığı varlık tabakasında olay ve olguları yönlendiren insanın iradesidir. (Dwelshauvers, 1952:471)

- 2 Ayrıca bkz. (Enfal-68, Hud-40, 110, Taha-129, Enbiya-101, Müminun-27, Şura-14, Fussilet-45, Saffat-171) Ayetlerdeki “sözün geçmesi” ifadesi, ilahi irade ve hikmetinin gerektirdiği şekilde ilminde geçmiştir, anlamındadır. (İbn-i Aşur, trsz, 24:31)
- 3 Ayetteki “sünnet” ifadesi, davranışın ortaya çıkışında kişinin uymak durumunda olduğu ahlak veya davranış tarzı anlamındadır. (İbn-i Aşur, trsz, 4:96)
- 4 Buradaki kitap ifadesi yasa anlamına gelmektedir.
- 5 krş. (Malik b. Nebi, 1983:20; Şeriatı, 1996:66)
- 6 bkz. (Garaudy, 1998:264)
- 7 bkz. (Özsoy, 1999:154)
- 8 Ayetteki Zebur ve Tevrat çok farklı şekillerde anlaşılmıştır. Şabi’ye göre Zebur Hz. Davud, Tevrat Hz. Musa’nın kitabıdır. İbn-i Abbas’a göre ise Zebur, Hz. Musadan sonraki kitaplar, Zikir ise Hz. Musaya indirilen kitaptır. Said b. Cübeyr, Mücahid, Kelbi, Mukâtil ve İbn-i Zeyd’e göre ise Zebur, bütün peygamberlere gönderilen semavi kitaplar olup Zikir de gökte bulunan ümmül kitab, yani levh-i mahfûzdur. Çünkü bu kitapta olacak her şey kaydedilmiştir. Peygamberlere gönderilen kitaplar bu kitaptan alınıp yazılır. Yine İbn-i Abbas, Mücahid, Said b. Cübeyr ve Ebu’l-Aliye’ye göre ayetteki Arz ile cennet arazisi, Salih kullarım ifadesi ile de müminler kastedilmiştir. Bu anlama göre, ilahi ilim peygamberlerin kitaplarına ve levh-i mahfûza, cennete ancak Salih kullarını varis kılacağını yazmıştır. Kelbi’ye göre de arz ile yeryüzü kastedilmiş ve müminler dünyada oraya mirasçı kılınacaklardır. (Kurtubi, 1966, 11:349; Razi, 1995, 16:243, 245; Maturidi, 2005, 9:332; Herevi, 2008, 18:198-199; Alusi, 1997, 10:153)
- 9 “Çünkü Rab doğruyu sever. Sadık kullarını terk etmez. Onlar sonsuza dek korunacaktır. Kötülerinse kökü kazınacaktır. Doğrular ülkeyi miras alacak, orada sonsuza dek yaşayacaktır.” (Mezmurlar, 37/28-29)
- 10 Bu anlamda Meraği toplumun ıslahı ve ayakta kalması için 4 şart ileri sürmektedir: 1) Adil hakimleri ve bilgili yöneticileri olması. Adalet ve bilgi toplumdaki zulmü önleyecektir.
1 Ülkeyi koruyacak düzenli ordu. Ordunun son teknoloji ve gelişmelere sahip olması gerekir.
2 Sanayi, ticaret ve tarım gibi bütün alanlarda yetişmiş elemanlarının bulunması.
3 Bu alanlar arasında sıkı bir işbirliği ve düzenin bulunması.
Bu şartları yerine getirmeyen toplumlar tarihte yok olmuştur. Bir çok devletin yaşamış olduğu tarihi tecrübe bu görüşü doğrulamaktadır. (Meraği, 1946, 17:76-77)
- 11 “İnkâr edenler elçilerine: Ya bizim dinimize dönersiniz, ya da sizi yurdumuzdan çıkarırız, dediler. Rableri peygamberlerine: Andolsun, Biz haksızlık edenleri yok edeceğiz ve sizi onlardan sonra yeryüzüne yerleştireceğiz. Bu makamımdan ve tehdidimden korkan içindir, diye vahyetti.” (İbrahim/13-14)
- 12 İsrailoğulları için haber verilen bu iki olay da gerçekleşmiştir. Birincisi, İsrailoğullarının doğru yoldan ayrılmaları üzerine Babilliler Kudüs’e girmiş, Mescidi yıkmış ve Yahudileri sürgün etmişlerdir. Daha sonra İsrailoğulları Kudüs’e geri dönmüş ve Mescidi yeniden yapmışlardır. İkinci olay ise MS 70 yılında Romalıların Kudüs’ü işgal ederek mescidi yıkmaları ve İsrailoğullarını tekrar sürgün etmeleriyle gerçekleşmiştir. Bu ikinci sürgün zamanımıza kadar sürmüştür. Sonunda Yahudiler 1948’de Filistin’i işgal ederek İsrail devletini kurmuşlar ve Kudüs’e hakim olmuşlardır. (Özsoy-Güler, 1996:795; bkz. DİB, 2003, 3:406-407)
- 13 Benzer ifadeler Tevrat’ta da yer almaktadır: “Sizi atalarınızın mülk edindiği ülkeye ulaştırarak. Orayı miras alacaksınız. Tanrınız Rab üzerinize iyilik getirecek ve sizi atalarınızdan daha çok çoğaltacak. Yeter ki Rabbin sözünü dinleyin, bu yasa kitabında yazılı buyruklarına, kurallarına uygun ve bütün yüreğinizle, bütün canınızla O’na dönün.” (Tesniye, 30/5,10)

- 14 “Hiçbir kasaba yoktur ki onun belli bir yazısı olmadan biz onu helak etmiş olalım. Hiçbir millet kendi süresini ne öne alabilir ne de erteleyebilir.” (Hicr, 4-5)
- 15 Ayetlerde sosyal değişim olgusuyla ilgili bir çok kavram kullanılmaktadır. Sosyolojik değişmeyi ifade eden tebdil, tahvil, inkılab, tağyir, müdavele, irtidat ve daire kavramları ile toplumsal çöküş arasında ilişki vardır. Toplam üç ayette (İsra-56, 77, Fatır-43) yer alan ve iki yerde sünnetullah’la birlikte kullanılan “tahvil” kavramı, bir halden bir hale geçmek anlamında olup olumlu ve olumsuz anlamları ifade etmektedir. Sünnetin değişmeyeceği belirtilirken hem tebdil hem tahvil kavramlarının kullanılmasının ayrı bir anlamı vardır. Semantik olarak incelendiğinde tebdil, somut olarak bir şeyin yerine başka bir şeyi getirmeyi, yani yatay-mekansal bir değişmeyi, tahvil ise dikey-zamansal değişimi ifade etmektedir. Dolayısıyla kanunlarda tebdil olmaması, ilahi yasa gereği helak edilecek topluma helak ve cezadan başka bir şeyin gelmemesini anlatmaktadır. Tahvil olmaması da zaman yönünden sünnetin değişmemesi, her zaman geçerli olması, azap ve helakin başka bir zamana ertelenmemesi anlamlarına gelmektedir. (Okumuş, 2003:190; krş. Elmalılı, 1986, 6:392)

Kur’an’da toplumların çöküşüyle ilgili olarak bir toplumun yerine başka bir toplumu getirmek de “tebdil” kavramıyla ifade edilmektedir. Toplumların çöküşüyle ilgili olarak kullanılan tebdil, belirli nedenler sonucu ilahi kanunlar çerçevesinde bir toplumun yok edilerek veya siyasi egemenliğine son verilerek başka bir toplumun getirilmesidir. (Tevbe-39, Muhammed-38, Vakıa-61, Mearic-40,41, İnsan-28, Nisa-56, Kehf-50) Bu süreci vurgulayan kavramlardan birisi de “İstidrac” kavramıdır. İstidrac, derece derece yükseltmek veya indirmek anlamındadır ki bununla bir kimseyi arzusuna göre bir noktaya kadar götürüp haberi olmadan felakete atma anlamına gelen mecazi bir ifadedir. (Elmalılı, 1986, 4:182)

Kötü yönde bireysel değişimler kötü yönde toplumsal değişime neden olduğunda toplum çöküş sürecine girmekte ve belli bir zaman sonra devretmek ve dolaştırmak anlamına gelen “müdavele” gerçeği ortaya çıkmaktadır. (Ali İmran-140) Bunun gibi “eyyam” da ilahi irade tarafından geçmişte büyük şahsiyet ve toplumlara davranışlarına göre verilmiş ceza ve ödülü ifade eden insanlık tarihinin önemli olaylarını anlatmaktadır. (Mevdudi, 1986, 2:505; Elmalılı, 1986, 7:87)

“Daire” kavramı ise yıkım, felaket, azap ve bela gibi olumsuz anlamlarda kullanılmaktadır. (Maide-52) Daire’nin kullanıldığı ayetlerin hepsi ilginçtir ki münafıklarla ilgilidir. Münafıkların dönecek olmaları ve kararsızlıkları yüzünden zamanın felaketi ve azabı dönüp dolaşıp onları cezalandırmaktadır. Müdavele ve daire ayetlerinin anlamları ve bağlamları dikkate alındığında doğrusal bir değişimi değil, dalgalı bir değişimi ima etmektedir. Dalgalı değişimde ise zararlı çıkan yasalar çerçevesinde hareket etmeyen, sebeplere başvurmeyen ve nifak içinde bulunan toplumlardır. (Okumuş, 2003:194; bkz. İktal, trsz:30)

- 16 krş. (Razi, 1995, 13:410)
- 17 Buradaki “mütref” sözcüğü kolaylığı ve konforu seven kimseler olup bolluk ve zenginlik içindeki şımarık kimselerdir. Bu kimselerin önemli özelliği kendilerinden beklenen iyi davranışların tersini yapmalarıdır. Krş. (Ferra, 2002, 2:47)
- 18 Ayetteki buyruk anlamına gelen emr kelimesi normatif bir buyruk değildir. Buradaki emr, gök cisimlerinin hareket kanunlarını belirleyen emr gibidir ve şımarık zenginlerin hareket tarzlarını belirlemektedir. O halde toplum içinde yolsuzluk yapmak, bozgunculuk çıkarmak bu tür insanların özelliklerinden birisidir. Bu nokta irade ve hürriyetle çalışmamaktadır. Çünkü söz konusu olan belli bir şahıs değil, belli bir özelliği olan insanlardır. Bu özellik de bolluk ve refah içindeki şımarık zenginlerin toplumda neden olduğu ahlaki çöküntüdür. (Mutahhari, 1989: 279)

Zemahşeri buradaki emrin, hakikat değil mecaz olduğunu ifade etmiştir. Böyle bir toplum kendilerine verilen nimetleri kötülük ve şehvetlere uymaya vesile kılmışlardır. Burada nimetin verilmesi bu olumsuz davranışlara neden oluşturduğu için sanki onlar azgınlıkla emrolun-

muşlardır. Onlar da azgınlık ve şımarıklık edince helak kaçınılmaz olmuştur. (Zemahşeri, 1307, 1:545)

- Elmalılı ayeti, varlıklı kimselere itaati emrederiz, onlar da kötülük işlerler şeklinde yorumlanmaktadır. Bir topluma peygamber gönderilmekle hidayet ve dalalet yolları gösterilmiş olmaktadır. Fakat bunlardan birini seçmek tamamıyla herkesin kendi iradesine bağlı bir konudur. (Elmalılı, 1986, 5:298)
- 19 Bu ifade, helakin ortaya çıkış şartlarını ifade etmektedir. Bunu belirleyen de ilahi iradedir. Sebepler oluşmadan ilahi irade yok oluşu istemez. Böyle bir ifade Kur'an'ın anlatım üslubunun özelliğidir. (İbn-i Aşur, trsz, 15:54)
- 20 Ancak ayet, bağlamının aksine insanın fiillerinde bağımsız olmadığına delil olarak kullanılmaktadır. (Razi, 1995, 13:411)
- 21 Ayette ifade edilen helak yasası gayet açık iken nedense ayet genelde fatalist bir bakış açısı ile yorumlanmaktadır. Ayetteki "bilinen kitap" ifadesi levh-i mahfûzda yazılı bulunan bilinen ecel olarak anlaşılmıştır. Ecelin öne alınıp ertelenemeyeceği ifadesi de bu yorumla delil olarak gösterilmektedir. Böyle bir yorumun sonucu olarak toplumların mutlaka levh-i mahfûzda yazılı olduğu iddia edilen şartlar gereğince özel ecelleri geldiği zaman helak edileceği anlayışı kabul edilmiştir. (Zemahşeri, 1307, 1:513; Hazin, 1375, 4:47; Alusi, 1997, 8:15; Meraği, 1946, 13:6; Elmalılı, 1986, 5:191)
- 22 Toplamların eceli, mutlak ömür anlamında olmayıp azabın gelme vakti ve helaktır. Bu bakımdan her ümmetin ecelinin olması, yükümlülüklerini yerine getiren bir toplumun, dünyanın sonuna kadar varlığını sürdürebilmesine engel değildir. Çünkü hiç kimseye sebpsiz yere ceza verilmez. (Elmalılı, 1986, 4:35; Taberi, 2001, 11:232-233)
- 23 Bu düşüncüyü savunan İbn-i Haldun'a göre her devletin bir sonu vardır. Devletlerin varlıklarını devam ettirmeleri ancak mukadder olan yıkılma zamanı gelene kadardır. (İbn-i Haldun, 1954, 2:112-113)

Kaynaklar

- Alusi, Ebu'l Fadl Şahabuddin Muhammed el-Bağdadi (1997). *Ruhu'l Meâni fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve's Sebi'l Mesâni*, Beyrut.
- Ateş, Süleyman (1988). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar.
- Bayraklı, Bayraktar (2001). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Çelik, Celaledin (1996). *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İstanbul: İnsan yayınları.
- DİB, Dini Yayınlar Dairesi, Komisyon (2003). *Kur'an Yolu*, Ankara.
- Dwelshauvers, G. (1952). *Psikoloji*, çev: M. Şekip Tunç, İstanbul.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1986). *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara.
- Esed, Muhammed (2002). *Kur'an Mesajı*, çev: C. Koytak, A. Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Fazlur Rahman (1987). *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alpaslan Açıkgenç, Ankara: Fecr Yayınları.
- Ferra, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad (2002). *Meâni'l Kur'an*, Beyrut.
- Garaudy, Roger (1998). 20. *Yüzyıl Biyografisi*, çev: A. Zeki Ünal, Ankara: Fecr Yayınları.
- Halebi, Ahmed b. Yusuf (1993). *Umdetü'l Huffâz*, Beyrut.
- Hazin, Alaud-Din Ali b İbrahim (1375). *Lubabu't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, Mısır.
- Herevi, Ebu Ubeyd Kasım b. Selam (2008). *Tefsiru Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Rayhân*.
- İbn-i Aşur, Muhammed Tahir (trsiz). *et-Tahrir ve't-Tenvir*.
- İbn-i Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (1954). *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul.

- İkbal, Muhammed (Tsz). *Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev: Dr. N. Ahmet Asrar, İstanbul.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed (1966). *el-Câmi li Ahkâmî'l Kur'an*, Beyrut.
- Kutup, Seyyid (1990). *Fi-Zılalî'l Kur'an*, çev: Komisyon, İstanbul: Dünya yayınları.
- Malik b. Nebi (1983). *Çağdaş Temel Konular*, çev: Veysel Uysal, İstanbul: Bir Yayınları.
- Maturidi, Ebu Mansur (2005). *Te'vilâtü'l Kur'an*, İstanbul: Mizan Yayınları.
- Mengüşoğlu, Takiyyeddin (1958). *Felsefeye Giriş*, İstanbul.
- Mengüşoğlu, Takiyyeddin (1979). *İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre*, İstanbul.
- Meraği, Ahmed Mustafa (1946). *Tefsiru'l Merâği*.
- Mevdudi, Ebul Alâ (1986). *Tefhimu'l Kur'an*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mutahhari, Murtaza (1989). *Tarih ve Toplum*, çev: Cengiz Şişman, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Okumuş, Ejder (1995). *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okumuş, Ejder (2003). *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öner, Necati (1982). *İnsan Hürriyeti*, İstanbul: Selçuk Yayınları.
- Özsoy, Ömer (2004). *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Ankara: Kitabiyat.
- Özsoy, Ömer (1999). *Sünnetullah*, Ankara: Fecr yayınları.
- Özsoy, Ömer- İlhami, Güler (1996). *Konularına Göre Kur'an*, Ankara: Fecr Yayınevi.
- Pazarbaşı, Erdoğan (1996). *Kur'an ve Medeniyet*, İstanbul: Pinar Yayınları.
- Razi, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (1995). *Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l Gayb)*, Komisyon, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sadr, M. Bakır, (1996). *Kur'an Okulu*, çev: Mehmet Yolcu, Ankara: Fecr Yayınları.
- Said, Cevdet (1998). *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çev: İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sezen, Yümnî (2004). *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sıddîki, Abdulhamit (1978). *Tarihin Yorumu*, çev: Beşir Eryarsoy, İstanbul: Düşünce Yayınları.
- Sıddîki, Mazharuddin (1990). *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, çev: Murat Fırat - Göksel Korkmaz, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Sıddîki, Mazharuddin (1990). *Kur'an'da Tarih Kavramı*, çev: S. Kalkan, İstanbul: Pinar Yayınları.
- Şeriatî, Ali (1996). *Kur'an'a Bakış*, çev: Ali Seyyidoğlu, Ankara: Fecr Yayınları.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, (2001). *Câmiu'l Beyân*, Kahire.
- Toynbee, Arnold (1975). *Tarih Bilinci*, çev: Murat Belge, İstanbul: e yayınları.
- Ünal, Ali (1986). *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Zemahşeri, Muhammed b. Ömer (1307). *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâimi't Tenzîl ve Uyûnu'l Ekâvil fi Vucûhi't Te'vil*.